

Brood
Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen
1998 / 3
Rozen

Afgiftekantoor : Gent
september 1998 / driemaandelijk
VD : Wouter Steenhil
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Ernst Busch, 1900-1980 (Ernst Busch, Eine Biographie in Texten, Bildern und Documenten)

Ernst Busch in Nederland en Vlaanderen⁽¹⁾

Ben Leenders

De Duitse revolutionaire zanger Ernst Busch was in de jaren dertig het boegbeeld van de socialistische omroep VARA in Nederland. Maar de 'spiesbürgliche Haltung' van de socialistische omroep benauwde hem. Hij vond zijn heil in België. De achtergronden van zijn platenerfenis uit die tijd op het eigen label 'Lied der Zeit' zijn lang duister gebleven. Ben Leenders groef de geschiedenis op.

Het kwam allemaal door die man uit Dresden. Hij had een artikel van mijn hand over Ernst Busch in een Nederlands tijdschrift in handen gekregen. Met behulp van een *Kleine Reiseführer für die Niederlande* had hij het uitgevlood. In dat artikel had ik over plaatopnamen geschreven die Ernst Busch in 1939 in België had gemaakt. Opgewonden bestookte hij mij met vragen, vragen, vragen. Hoe, wat, waar, wie? Ik wist minder dan hij. Ik had het maar overgenomen uit de biografie uit 1987 van Ludwig Hoffmann en Karl Siebig. En wat daarin staat over de Vlaamse tijd is tamelijk onvolledig en niet al te nauwkeurig. Een taalkwestie waarschijnlijk. Bernd Meyer-Rähnitz uit Dresden bleek een Busch-expert te zijn. Hij werkte - en werkt nog steeds - aan een discografie van de opnamen op 78-toerenplaten. We vulden elkaar goed aan bij het opgraven van de Vlaamse geschiedenis.

Eén der grootste politieke zangers van deze eeuw, Ernst Busch (1900-1980) moest na de machtsovername door Hitler in 1933 zijn vaderland snel ontvluchten. Geen wonder, hij was

bij links Duitsland razend populair met zijn revolutionaire liederen. Zo populair dat Goebbels gezegd schijnt te hebben: "Wij moeten ook een Ernst Busch hebben." Die heeft hij nooit gekregen.

Dat Busch de trein naar Nederland nam was geen toeval. Hij had op oudejaarsavond 1932 al voor de VARA gezongen en bij die gelegenheid had secretaris Gerrit Jan Zwertbroek hulp aangeboden voor het geval dat het in Duitsland mis zou gaan. In Nederland was Busch al bekend, mede door negentien films. De 'Dreigroschenoper' met Busch als Moritatzanger⁽²⁾ leidde tot een jaarlijkse pelgrimage naar De Uitkijk in Amsterdam.

Busch kreeg onderdak en werk bij de VARA. Hoofdzakelijk als zanger, zijn Solidariteitslied 'Voorwaarts en niet vergeten' werd zowat het clublied van de VARA. Maar echt thuis voelde Busch zich in Nederland niet. Bij de VARA was een richtingenstrijd aan de gang. De radicale secretaris Zwertbroek kwam in een onhoudbare positie te verkeren. Op eigen houtje steunde hij het verzet tegen Hitler, onder an-

dere door met VARA-materiaal en -geld zenders te helpen oprichten die vanuit naburige landen anti-nazi-uitzendingen verzorgden. Hij werd vervangen door de voorzichtige Arie Pleyzier. De communistisch gezinde Busch (al was hij dan geen partijlid) kwam in een zwakkere positie. Veel van zijn politieke repertoire mocht niet uitgezonden worden, omdat het tegen de sociaal-democraten gericht was, maar ook uit vrees voor een verbod door de Radio-Omroep Controle Commissie (ROCC) omdat het te revolutionair was. De ROCC was in 1930 door de regering ingesteld om door middel van preventieve en repressieve controle ervoor te waken dat geen zedenkwetsende of staatsgevaarlijke zaken uitgezonden zouden worden. Naarmate de politieke ontwikkelingen in het buitenland grimmiger werden kwam het zwaartepunt steeds meer te liggen op politieke aspecten. De eerste tonen van de Internationale als pauzeten leverden al een boze brief van de ROCC op. Het Solidariteitslied mocht met diverse andere liederen niet als 'sluitlied' (het laatste lied aan het einde van de uitzenddag) uitgezonden worden. *"Geen revolutie voor het slapen gaan!"*

Als Ernst Busch op een landdag van de VARA (een propagandabijeenkomst voor de leden) optrad en hij zong daar 'Der Revoluzzer', 'Heimliche Aufmarsch' of een ander lied dat toch niet uitgezonden mocht worden, dan hing hij demonstratief zijn pet over de opnamemicrofoon. Bij de VARA dacht men: hij is één van ons. Maar Busch dacht daar anders over. Hij heeft later verteld hoe hij de 'spitzbürgerliche VARA-Leitung' een keer te pakken heeft genomen. In een rechtstreekse uitzending week hij van het programma af en zong de verboden 'Heimelijke Opmars' van Erich Weinert: *"Arbeiders, boeren neemt de geweren, neemt de geweren ter hand"*.

Gelukkig had Busch nog vrienden bij de VARA.

Onder hen was de befaamde radiomaker en hoorspelregisseur S.de Vries jr. Deze bemoeide zich niet met bestuursconflicten. Hij was een trouwe sociaal-democraat en vóór alles een vakman. Hij waardeerde Ernst Busch bovenal als artiest en hij maakte gebruik van zijn talent waar hij kon. Zo kon Busch vaak meewerken aan radio-documentaires en hoorspelen.

Nee, gelukkig voelde Ernst Busch zich niet. Zijn huwelijk met de zangeres van het Nelsoncabaret Eva Zimmermann (geb. 1912) was op de klippen gelopen en hij had last van emigrantenziekte. (Ofschoon het huwelijk maar twee jaar geduurd heeft is Eva zich tot op de dag van vandaag Eva Busch blijven noemen). In 1935 keerde Busch de VARA en Nederland de rug toe en ging voor een jaar naar Rusland.

Een twintigtal jaren later keek Busch zonder al te veel rancune op zijn VARA-tijd terug. Toen de zoon van S.de Vries jr. hem in Oost-Berlijn opzocht sprak hij - in het Nederlands - met nostalgie over zijn jaren bij de rode omroep. De VARA had blijkbaar wel behoefte om af te rekenen met haar eigen linkse verleden en de dwarse Ernst Busch. In 1952 - de Koude Oorlog was aan de gang - maakte de omroepvereniging zich onsterfelijk belachelijk met een radiodocumentaire van Frits Kief en Jan de Troye. Er werd in gezegd: *"Ook Ernst Busch is bezweken voor de propaganda, voor de dreiging van het concentratiekamp. Nu zijn het de idealen van de heersers, die hij bezingt [...]. Busch is het symbool van de verminkte mensheid in Oost-Duitsland. Hij, die eens uittrok om met ons te strijden voor het recht van alle mensen, hij is het, die thans zingt in opdracht van de partij, die altijd gelijk heeft [...]"*. En dat terwijl Busch na de oorlog uit vrije keus van West naar Oost-Berlijn is verhuisd en zonder veel belemmeringen naar West-Europa kon reizen.

Na zijn verblijf in Rusland ging Busch in 1937 naar Spanje, waar de burgeroorlog aan de gang was. De Spaanse Burgeroorlog is gekenmerkt geweest door de vele intellectuelen en kunstenaars die de zijde van de Republiek gekozen hadden. De schrijvers Hemingway, Malraux en Orwell, de schilder Picasso, de filmer Joris Ivens en de zanger voor de Internationale Brigaden Ernst Busch. Hij zong voor de troepen aan het front en voor de radio. In Barcelona maakte hij drie platen op het label 'Discos de las Brigadas Internacionales España'. In documentaires over de Spaanse Burgeroorlog zie je de Brigadisten vaak de Buschliederen zingen: 'Lied der Interbrigaden', 'Lied der Einheitsfront'. Het beroemdste lied: 'Die Thälmann-Kolonie' werd op muziek van Paul Dessau geschreven door diens vrouw, achter in haar kookboek. Om de macho's in de burgeroorlog niet te zeer op hun geweer te trappen gebruikte ze het pseudoniem Karl Ernst.

In 1938 verliet Busch, verbitterd door de ellende van de oorlog en de naderende nederlaag van de Republikeinen, Spanje. Maar naar het benauwende Nederland wilde hij niet meer.

In België had Ernst Busch van meet af aan een warmer nest getroffen. Op de 1-meimanifestatie in 1933 van de Vlaamse socialistische omroep SAROV⁽³⁾ was zijn optreden een groot succes geweest. Hij zong daar Nederlandse teksten. Hoe hij dat zo kort na zijn vertrek uit Duitsland voor elkaar kreeg lijkt een wonder. Busch leerde snel talen, maar hij sprak ze allemaal met een stevig Duits accent.

Vanuit zijn verblijf in Hilversum was Busch regelmatig naar België gereisd voor optredens tijdens manifestaties en voor radio-uitzendingen. Hij was bevriend geraakt met Yvonne De Man. Zij was de zuster van de socialistische politicus Hendrik De Man en echtgenote van de directeur van het Nationaal Instituut voor Radio-

omroep, Gust De Muynck. Zij heeft veel teksten voor Busch vertaald. Later schreef zij in *Mens en Taak* (1962):

"Hij was dan vooraan in de dertig. Een slanke man met blonde kuif, brede schouders, smalle heupen, zeemansbenen, een uitdrukkingvol gelaat met diepliggende ogen. Hij verscheen op het is gelijk welk podium met open hemdkraag of in een trui. Weinig gebaren. Soms schoot een opengespreide hand vooruit, of een beschuldigende wijsvinger. Meestal hield hij de vuisten gebald."

Het klinkt als een liefdesverklaring. Maar het is waar, het optreden van Busch was indrukwekkend. Zijn metalen stem leende zich het beste voor strijdliederen. Soms klonk het wel erg Pruisisch. Na de oorlog marcheerden Duitse - Oost-Duitse dus - dienstplichtigen op de strijdliederen van Busch. Maar hij kon ook een weemoedig liedje als 'Min Jehann' of cabaretliedjes op teksten van Erich Kästner of Kurt Tucholsky goed en gevoelig vertolken.

De eerste opvang in België was ten huize van Yvonne De Man. Later zwierf Busch van adres naar adres, meestal in Antwerpen, een stad waarvan hij was gaan houden. In een brief kort na de oorlog schreef hij: *"Hoe zou ik ooit uw heerlijke Sinjorenstad kunnen vergeten, waar ik zovele kleine zorgen en zovele goede vrienden telde, Radiobode en Volksgazet. Diamantkring en het Sportpaleis; over de Keyserlei tot aan het Sportpaleis; over de Keyserlei tot aan de Schelde en Mosselenkaai."*

Ernst Busch overwoog Belg te worden

Ernst Busch heeft na de oorlog overwogen zich in België te vestigen. In september 1946 - hij woonde toen in Berlijn in de Bonnerstrasse, het westelijke stadsdeel - schreef hij in een brief: *"Ich überlege ernsthaft, ob ich nicht die belgische Staatsangehörigkeit beantragen soll. Von 1933 bis*

Ernst Busch in Spanje tijdens de Burgeroorlog, 1937
(*Ernst Busch, Eine Biographie in Texten, Bildern und Documenten*)

zu meinem unfreiwilligen Auszug in 1940 in die Französische Konzentrationslager war ich eingeschriebener Gast von Antwerpen. In 1937 wurde ich vom deutschen Staat ausgebürgert und nun liegt es doch wohl bei mir, welchem Staat ich mein Vertrauen schenke."

Busch heeft nooit een visum voor Nederland of België kunnen bemachtigen. Merkwaardigerwijze is er over dit dilemma niets in de biografie terechtgekomen. Dat de biografen de aangehaalde brief niet onder ogen hebben gehad is niet zo waarschijnlijk. Busch bewaarde alles. Waarschijnlijker is dat het niet bij de Oost-Duitse pathetiek paste om te vermelden dat Busch eraan getwijfeld heeft of hij zich wel in de Oostzone wilde vestigen.

Yvonne De Man was niet alleen een goede vriendin, maar natuurlijk ook een heel praktische relatie. Busch is er altijd handig in geweest om vriendschappen te combineren met nuttige relaties. De Belgische sociaal-democratische politicus Camille Huysmans (1871-1968) was ook zo'n nuttige relatie. Als voormalig minister van Kunsten en Wetenschappen en burgemeester van Antwerpen kon hij Busch wel steunen. En dat deed hij ook. Hij had Busch al horen zingen op de 1-meimanifestatie van de SAROV in 1933. Kennelijk was hij dat vergeten toen hij in 1962 schreef:

"De eerste maal dat ik de liederen van Busch hoorde, - was het te Albacete of was het te Madrid? Ik weet het niet meer, maar de indruk is mij bijgebleven, - toen heb ik ook voor de eerste maal begrepen, wat voor uitwerking een lied, in diep bewogen tijden, hebben kan. Hij was het niet die zong. Het was een soldaat. En wij stonden daar allen, in de ban van de muziek en van de woorden. Wij werden gans andere mensen en wij voelden veel sterker de diepe smart der vrouwen en de sombere wil der mannen.

De tweede maal dat ik de liederen van Busch hoor-

de, - dat was te Barcelona, in het hotel, ietwat later. En het was ook Busch niet, die vóór mij stond. Hij was er niet, en hij was er toch. Mijn dochter liet de grammofoonplaten der liederen draaien, - en toen werden die liederen wederom wat anders. Zij werkten nog dieper op ons gemoed, want nu kwam ook de artist te voorschijn, en de stem, - die pakkende stem van Busch, de ingrijpende stem van Busch, de trillende stem van Busch, - die stem verwekte een ontroering, die ik moeilijk kon bedwingen. De derde maal, dat ik de liederen van Busch hoorde, - dat gebeurde in het Sportpaleis van Antwerpen. En hij zong zelf, boven mij, op een hoog verheven podium, - en 25.000 mannen en vrouwen luisterden naar hem in dat grootse kader. En zijn lied klom nog hoger dan de massa, tot in de tinnen van de koepel. Ik voelde hoe de mensen ademloos luisterden met spanning, - ikzelf, ik was als iemand die niet tegenwoordig was onder de hoorders, maar ginder in Spanje meeleefde met de mannen die streden voor ons, die stierven voor ons, - en ik ontwaakte slechts uit die droom der onbewustheid toen de handen losgingen in een formidabel applaus. Zo heb ik Busch tot driemaal gehoord."

Kortom, Camille Huysmans was een fan. Nu had hij ook wel recht van spreken, hij was zelf artistiek begaafd. Hij schreef liederen en gedichten, het libretto voor de 'opera Luna' (dat werd een flop) en hij had een mooie bariton. Zijn politieke carrière stond zijn artistieke ambitie natuurlijk wel in de weg, maar waar hij kunstenaars kon steunen stond hij klaar.

In 1938 kon dankzij de steun van Camille Huysmans de 'Driestuiversopera - Dreigroschenoper' van Brecht/Weill opgevoerd worden onder regie van Ernst Busch. Aanvankelijk werd commentaar op de handeling, naar Brechtse traditie, op schermen naast de scène geprojecteerd. Daar dit toch teveel afleidde leverde Busch zelf vanaf de tweede week het commentaar als Moritzatanger, zoals hij dat ook in de film van

1931 had gedaan. De voorstellingen brachten heel wat reacties teweeg. Het publiek was enthousiast en er werd voor volle zalen gespeeld. De voorstellingen liepen twee weken.

Maar tegenover de enthousiaste reacties stonden verontwaardiging in de katholieke pers en in de gemeenteraad over dit "ultra-rode propagandastuk". Burgemeester Huysmans had heel wat te sussen en uit te leggen.

In 1939 stichtte Busch in Antwerpen het politiek-satirische cabaret De Zilveren Stier. Op de eerste verdieping van het Volkshuis in de Breydelstraat was een zaaltje ingericht. Ook hier was Camille Huysmans stimulator, medefinancier en motor achter de schermen. Bijna letterlijk. Busch vertelde: "Ik had steeds het gevoel dat hij het liefst meegespeeld had. Achter de scène leerde ik zijn mooie baritonstem kennen."

Wat werd er in De Zilveren Stier nu opgevoerd? Het staat nergens beschreven. Een oude makker van Ernst Busch, Franz Herbig (1914-1996) werkte mee aan het programma. "Ik ben net als Ernst Busch voor de nazi's gevlucht en kwam in Antwerpen terecht. Voor ons plezier maakten we met een groepje muziek. Ik speelde mandoline, Benjamin zong. Ernst nodigde ons uit om in De Zilveren Stier mee te doen. Dat soort cabaret was revolutionair, dat kenden ze in Vlaanderen helemaal niet. De grote publiekstrekkers waren Ernst Busch en de danseres Valentina Belowa. Gerard Horens en Steven Candaël aan de piano, dat waren ook grote namen."

Herbig had het programmablaadje. Het ziet er niet erg professioneel uit, maar het is wel een uniek document. Herbig vertelde:

"Alles werd in het Vlaams opgevoerd. Wie de vertalingen gemaakt heeft is onbekend. Alleen het Solidaritätslied werd door Busch in het Duits gezongen. Hij vond dat het lied in de oorspronkelijke taal beter tot zijn recht kwam. En het was zo bekend dat de mensen de tekst toch wel begrepen.

Hoelang het programma gelopen heeft? Niet zo lang, een handvol voorstellingen, precies weet ik het niet meer."

"Hoe kan dat nu? De voorstellingen hadden toch succes?"

"Ja, het geld hè. Busch kon niet met geld omgaan. Als hij geld had, had iedereen geld. Als het op was, tja..."

Nu we toch een beetje in de gossipsfeer kwamen dacht ik mijn kans te kunnen grijpen om het onderwerp Busch en de vrouwen aan te snijden. Mannen onder elkaar nietwaar.

"Was Busch een vrouwenman? Die Oost-Duitse boeken zijn altijd zo preuts. Maar steeds duiken er namen op. Yvonne De Man, Lotti Relecom, Maria Oswald die hem in Spanje begeleidde. En soms zie ik in Nederland een mooie glans verschijnen in de ogen van oude dames die Ernst Busch gekend hebben."

Herbig zweeg geheimzinnig met de handpalmen naar boven gekeerd. Niks mannen onder elkaar. Een oude makker van Busch en een nieuwsgierige Hollander. Maar toen viel een van zijn dochters opeens fel uit: "Ze waren toch allemaal verliefd op Ernst!"

Franz Herbig bleef zwijgend glimlachen.

Over de grammofoonplaten die Ernst Busch in de Antwerpse tijd had gemaakt kon Franz Herbig niet veel vertellen. En daar was onze Vlaamse zoektocht toch om begonnen.

In 1939 kon Busch beginnen aan een project dat hem al lang voor ogen had gezweefd. Hij zou een 'Plattenquerschnitt durch Deutschland von 1914-1940' maken. Het moesten nieuwe opnamen worden. In Antwerpen leidde Busch een joods koor dat voor een deel bestond uit oud-Spanjestrijders. Met dit koor nam hij in Parijs bij Polydor een aantal strijdliederen op die hij in Spanje gezongen had, alsmede het oudere 'Lied der Moorsoldaten' en 'Der Revoluzzer' van Mühsam. Busch gebruikte hiervoor

*Ernst en Eva
Busch in 1945
(Ernst Busch, Eine
Biographie in
Texten, Bildern
und Documenten)*

een nieuw, eigen label 'Lied der Zeit'. Hij zou dat label na de oorlog tot 1947 blijven gebruiken in Oost-Duitsland. Heinrich Mann schreef het voorwoord voor dit album, dat bestond uit herpersingen van destijds in Barcelona opgenomen platen en de nieuwe opnamen. Het was het begin van wat Ernst Busch de rest van zijn leven is blijven doen: steeds opnieuw opnemen, van oud werk. Dwangmatig en perfectionistisch als hij was moest het steeds beter worden. Mooier werd het niet altijd, de glans van de eerste keer ging soms verloren. De zangstem van Busch ging er later ook niet op vooruit. Die strijdlieden uit Spanje, ach, ik hoor liever de platen uit Barcelona, hoe krakemikkig ze hier en daar ook opgenomen zijn. Vroeger dacht ik dat je op de achtergrond kanongebulder hoorde, maar dat is de falende techniek. Op een van de platen is een schaamlapje geplakt "La impresion defectuosa de este disco es debida a las interrupciones de energia electrica durante un bom-

bardeo". De omstandigheden waren inderdaad moeilijk.

Belgisch verzet redde Ernst Busch het leven

Het is lang onbekend gebleven waar Busch het geld voor die Parijse opnamen vandaan haalde. En hoe was het met de platen afgelopen? Kort na voltooiing van het project vielen de Duitsers België en Frankrijk binnen. Hoe konden die platen bewaard zijn gebleven? Na de oorlog doken ze namelijk op.

Busch gebruikte voor en na de oorlog wel het briefhoofd 'Lied der Zeit' met als adres Mercatorstraat 42 in Antwerpen. Als firma bleek 'Lied der Zeit' voor de oorlog niet bestaan te hebben. In de Mercatorstraat was niets van de oude tijd terug te vinden.

Franz Herbig zette ons op het goede spoor. In de Mercatorstraat bleek de mecenas gewoond te hebben die 'Lied der Zeit' financierde. Het was Maurice Kleinhaus, een diamanthandelaar en gros met wie Busch goede vrienden was geworden. Zijn dochter Antoinette schreef ons dat de platen eind 1941 of begin 1942 in Antwerpen aankwamen. De factuur stond op naam van Maurice Kleinhaus. Die was toen in het niet-bezette Zuid-Frankrijk. Antoinette woonde in Brussel. Haar brief vervolgt:

"Belgische Douane Antwerpen stuurt bericht: 3 kisten platen van 'Polydor' Parijs zijn bij douane aangekomen voor M. Kleinhaus in Antwerpen. De kisten zijn af te halen bij de douane na betaling van invoerrechten.

Bij mijn eerste bezoek in Antwerpen verneem ik van mijn moeder en mijn broer dat zij inmiddels de matrijzen die zij al eerder hadden ontvangen vernietigd hadden. Ik heb zelden zo'n woede gevoeld, maar ook zo duidelijk uitgesproken!!!

Zij hadden net besloten om de al lang betaalde factuur en het bericht van de douane te verscheuren. Ik heb die twee documenten kunnen redden en meegenomen naar Brussel waar ik ze verstopt heb. Een vriend van mijn familie en van mij, hoogleraar aan de Universiteit van Gent, Karel Verlat, heeft iets ongelooflijks gewaagd: hij is de zaak gaan bespreken met een van de douaniers en heeft de belofte veroverd dat die drie kisten ergens achteraan in de grote hal van de douane zouden verstopt worden tot... betere tijden.

Einde 1944. Eens de naoorlogse vreugde voorbij, begin ik weer aan die platen te denken. Maar ik moest meer dan 8.000 fr. (van toen!) betalen voor invoerrechten... en ik had geen cent! (oorlogsomstandigheden enz.)

1945 of 1946. Camille Huysmans heeft de Minister van Financiën persoonlijk verzocht om deze schuld voor mij kwijt te schelden, gezien de artistieke, culturele, de historische en de psychologische

Op zijn tachtigste verjaardag, kort voor zijn dood (Ernst Busch, Eine Biographie in Texten, Bildern und Documenten)

de

waarde van deze platen, - en om ze dus als documenten te beschouwen zonder de minste commerciële waarde (= de waarheid). Het antwoord van de minister aan C.H. werd: NEEN.

Camille Huysmans heeft mij dan voorgesteld om voor mij te betalen, maar dat wilde ik dan weer niet. Dus wachten tot mijn financiële toestand weer wat normaler werd. Toen ben ik de rechten gaan betalen en heb die drie kisten (grote kisten... en zwaar!) naar Brussel (in mijn kelder) later verhuizen.

Tweede bedrijf.

Nieuw probleem: minstens twee van de drie kisten aan Busch bezorgen (Berlijn-Oost). Eén enkele mogelijkheid: USRR-Ambassade: Ik werd er door de beeldhouwer Yanchelevici aanbevolen. (.....) Dit vriendschappelijk bezoek (zo dacht ik!) werd een echt verhoor...: ernstig en grondig -: Wie? - Wat? - Hoe? - Wanneer? - Waarom? - enzovoort. Laatste vraag: 'U was in de weerstand; maar voor wie? - voor welke groep? - communistisch?' Antwoord: 'Weerstand zonder meer - anti-nazi maar, (zo dacht ik) officieel: a-politisch'. (= eerste en grote teleurstelling voor mij, zo kort na de oorlog). Ik wist toen nog niet dat de koude oorlog al was begonnen. (Wij dachten alleen maar aan: geallieerden en nazi-vijanden... Jong en naïef!); De kisten konden uiteindelijk verstuurd worden. Intussen had ik natuurlijk Busch op de hoogte gehouden. In één van zijn eerste brieven schreef hij: 'Du bist eine Gral-Hüterin!' Busch heeft de kisten goed ontvangen en was dolblij."

Antoinette Kleinhaus en Karel Verlat namen grote risico's. De 'goede' douanebeambte natuurlijk ook en hij redde Ernst Busch daarbij het leven. In 1944 moest Busch voor het nazigerecht verschijnen op beschuldiging van voorbereiding tot hoogverraad. Maar de rechtbank had geen tastbaar materiaal in handen. Busch later hierover: "Und ich merkte langsam, die haben nicht eine einzige Platte und auch keines der Liederbücher. Sie hätten es doch haben können und dann wärs zu Ende gewesen." De uitspraak luidte uiteindelijk: vier jaar tuchthuis. Het jaar daarop werd Ernst Busch door de Russen bevrijd.

Later zoeken we Antoinette Kleinhaus op. Ze is met haar tweeëntachtig jaren snel van geest, charmant, soms fel. Ze vertelt over haar eerste jaren in Scheveningen toen Vera Liebknecht, de dochter van Karl, bij hen woonde. Over haar

vader: "Hij was communist, nou ja, saloncommunist". Over zijn vriendschap met Camille Huysmans, die later bekoelde. Hoe ze in de oorlog de groeten aan Huysmans in Engeland overbracht via een Engelse piloot die ze met haar verzetsgroep hielp ontvluchten. Over Erika Mann: "Daar heb ik nog een appeltje mee te schillen. Zij was aan drugs verslaafd en heeft mijn beste vriendin, Annemarie Schwarzenbach, van het pensionaat in Zwitserland mee in de afgrond gesleept". En natuurlijk praten we over Ernst Busch. Aan het eind van de dag leunt ze vermoeid in haar stoel: "Dat iemand zich nog voor die oude geschiedenissen interesseert" zegt ze peinzend en: "Weet u wat Busch aan het eind van zijn bedankbrief schreef? Kun je me wat lippenstiften Rouge Baiser sturen?"

- (1) Dit artikel is een bewerking van een stuk in het tijdschrift *De Weergever* van november-december 1997.
- (2) Moritzzanger: zanger van straatliederen. Komt van 'Mort' en 'Attentat': moord- en doodslag.
- (3) Socialistische Arbeiders Radio Omroep Vereniging.

BIBLIOGRAFIE

- L. HOFFMANN en K. SIEBIG, *Ernst Busch, eine Biographie*, Henschelverlag, 1987.
- B. LEENDERS, Ernst Busch, de Tauber van de barricaden. In: *De Weergever*, juli-aug. 1992.
- A. LUSTIGER, *Schalom Libertad!* Athenäum Verlag, 1989.
- B. MEYER-RAHNITZ, *Matrixverzeichnis der Aufnahmen von Ernst Busch auf Lied der Zeit-Radiophon-Eterna*, Arbeitsstand, Januar 1995.
- R. VAN DOORSLAER, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België 1925-1940*, Antwerpen-Baarn: AMSAB-Hadewijch:1995.
- Mens en Taak, Socialistisch tijdschrift voor het geestesleven*, (1962)3, Ernst Busch-nummer.